

Foucault achterna*

J. Vervaele**

Inleiding

Degenen die de Foucault-rage hebben gevolgd in Frankrijk, Italië, Engeland enz. zullen wel de zoveelste zucht slagen bij het aanschouwen van de titel van dit boek. En toch blijken er op de Nederlandse markt niet zoveel overzichtswerken te bestaan.¹

Merkwaardig is wel dat in Nederland door taalmoeilijkheden en kleine marktafzet de tijd wat nahinkt. De auteurs die in de jaren zestig-zeventig sterk in de belangstelling stonden in het zuiden (b.v. Poulantzas, Althusser, Negri, Gramsci) komen met een vertraging van 5 à 10 jaar als 'koekebroodjes' op de Nederlandse markt terecht. Ook Michel Foucault heeft lange tijd moeten wachten op de Nederlandse interesse voor zijn werk.²

* Bespreking van 'Michel Foucault Excerpten en kritieken' door Mark Lambrechts, Sun, Nijmegen 1982, 284 p.

** Assistent aan de U.I.A.

1. BAKKER, R., *Het anonieme denken*, Foucault en het structuralisme, Het Wereldvenster, 1973. *Te Elfder Ure*, n° 29 – 1981 – Foucault over macht. BERNIS, E., e.a., *Denken in Parijs*, Brussel, Samsom, 1979.

2. Hier ter informatie de gepubliceerde boeken van Foucault met de eventuele Nederlandse vertalingen die verre van altijd schitterend zijn:

Maladie mentale et personnalité, Parijs (PUF) 1954 (vanaf 1955 verandert de titel in: *Maladie mentale et psychologie*).

Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique, Parijs (Plon) 1961; 1972, Ned. vert.: *Geschiedenis van de waanzin in de zeventiende en de achttiende eeuw*, Meppel (Boom) 1975.

Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical, Parijs (PUF) 1963, 1972, 1975.

Raymond ROUSSEL, Parijs (Gallimard) 1963. *Langage et littérature*, Brussel (Facultés universitaires Saint-Louis) 1964 (gestencilde tekst van een voordracht, 23 pp.).

Les mots et les Choses, Une archéologie des sciences humaines, Parijs (Gallimard) 1966; Ned. vert.: *De woorden en de dingen. Een archeologie van de menswetenschappen*, Bilthoven (Ambo) 1973.

L'archéologie du savoir, Parijs (Gallimard) 1969.

L'ordre du discours, Parijs (Gallimard) 1971; Ned. vert.: *De orde van het vertoog*, Meppel (Boom) 1976, 1982.

Ceci n'est pas une pipe. Deux lettres et quatre dessins de René Magritte, Montpellier (Fata Morgana, Scholies) 1973.

Moi, Pierre Rivière, ayant égorgé ma mère, ma sœur et mon frère, Parijs (Gallimard) 1973.

Surveiller et Punir. Naissance de la prison, Parijs (Gallimard) 1975.

Histoire de la sexualité. 1. La volonté de savoir, Parijs (Gallimard) 1976.

Politiques de l'habitat (1800-1850), Parijs (Corda) 1977.

Herculine Barbin, Parijs (Gallimard, Les vies parallèles) 1978; Ned. vert. BARBIN, H., *Mijn herinneringen*, Amsterdam (Arbeiderspers) 1982.

Les désordre des familles, Parijs (Gallimard, Archives) 1982 (samen met A. FARGE).

De aanpak van Mark Lambrechts

In zijn voorwoord lijnt hij de te behandelen thematiek duidelijk af. Aan de hand van werken als 'Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique, 1961', 'Naissance de la clinique. Une archéologie du regard médical, 1963', 'Surveiller et Punir', 'Naissance de la prison, 1975' en 'Histoire de la sexualité 1. La volonté de savoir, 1976' wil de auteur de *archeologie* (de historische achtergrond) en '*genealogie*' (de ontwikkeling) van de machtsrelaties duidelijk maken.

Naar mijn mening is het wel jammer dat hij het filosofisch basiswerk van Foucault 'Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines', buiten beschouwing laat.

Met zijn zienswijze dat dit boek 'slechts indirect betrekking zou hebben op de hier behandelde problematiek van de wijze van functioneren van machtsrelaties' ³ kan ik niet instemmen.

In dit werk poogt M. Foucault immers een antwoord te formuleren op twee fundamentele vragen:

1° Waarom zijn de sociale wetenschappen niet ontstaan (en/of niet kunnen ontstaan) vóór de 19e eeuw? M.a.w. hij bouwt een systematische analyse in van het tijds- en ruimtekader in de Moderne Tijden.

2° Hoe is het ontstaan zelf gebeurd? Het antwoord daarop legt uiteraard reeds heel wat functies van een sociale wetenschap bloot.

Op basis van een historische analyse die aanvangt eind 16e begin 17e eeuw tot in de 19e eeuw ontleedt Foucault het ontwikkelingsproces van de algemene grammatica, de natuurgeschiedenis en de analyse van de rijkdom naar respectievelijk filologie, biologie en economie.

Zolang het werk, het leven en de taal, niveaus waardoor men tot de mens toegang kan krijgen (door het feit dat hij er zowel producent als produkt van is) geplaatst waren in een tableau met een universeel geldende ordening (*mathesis universalis*), los van elke concrete historische benadering, kon de mens slechts een abstractum zijn, dat ook ergens een plaats had in dat tableau, maar kon hij zeker niet het object worden van die specifieke kennis. De classificatie die werd opgebouwd in een oneindig denkkader sloot de redenerings- en benaderingswijze, die voor ons zo karakteristiek is, volledig uit. De wereld van de levende wezens werd evenzeer geordend en statisch ingericht als die van de hemellichamen.

Men kan dus stellen dat in de klassieke tijd geen enkele discipline, zij het filosofie of natuurgeschiedenis of wiskunde de mens heeft geobjectiveerd. Zoals Foucault stelt: waar Descartes vrij makkelijk 'Cogito, ergo sum' kan stellen, wordt vanaf de 19e eeuw het wezen van het zijn erg problematisch, doordat dit het fundament wordt van de eindigheid, historiciteit. Dit ganse proces wordt veroorzaakt door het uiteenspatten van de universele ordening van de klassieke tijd. De transformatie van universele *mathesis* naar het menselijke subject in zijn beperktheid en historiciteit is er een van machtsrelaties, nl. binnen de verhouding tussen macht en weten. De 'pouvoir' (macht) zou men alsdus kunnen omschrijven als het geheel van normen en technieken (meestal meer verborgen dan manifest) die vorm geven aan het sociale en in de eerste plaats het gebied omlijnen waarbinnen het sociale reguleerbaar is.

3. LAMBRECHTS, M., *Michel Foucault. Excerpten en kritieken*, SUN 1982, voorwoord p. 7.

In dit structureel kader situeert zich de ontwikkeling in de 19e eeuw van de gevangenis, het gekkenhuis, de zieke enz.

Precies daarom vind ik dat het boek 'Les mots et les choses' niet 'indirect betrekking heeft' maar precies de fundamentele basis aangeeft van het tijds- en ruimtekader waarbinnen bovenvermelde specifieke thema's zich hebben kunnen ontwikkelen.

De filosofische strekking en methodologie van Foucault

In een eerste inleidend hoofdstuk behandelt Mark Lambrechts een aantal fundamentele problemen die zich stellen met en rond Foucault. Hierin worden achtereenvolgens op duidelijke wijze volgende facetten geschetst: 1. Foucaults kritiek op het humanisme (de kritieken van Sartre) en het subjectbegrip; 2. Is Foucaults een structuralist?; 3. Foucaults archeologisch-genealogische methode; 4. Foucaults maatschappijkritiek.

Wat het eerste punt betreft zet de auteur duidelijk filosofisch uiteen wat de verschillende uitgangspunten zijn van het existentialisme enerzijds en de analyse van Foucault anderzijds en tot welke verscheidene consequenties deze leiden.

De weerlegging van de bewering dat Foucault een structuralist zou zijn is evenwel veel minder overtuigend. M. Lambrechts beperkt zich immers tot de lineaire opsomming van een aantal visies van auteurs en vult die aan met uitspraken van Foucault over zichzelf. Wat hier ontbreekt is een duidelijke schets van het verschil tussen het structuralisme en Foucault, ten minste als Mark Lambrechts die stelling waar wil maken.

Zijn derde punt is boeiend, daar het de vernieuwing in de geschiedschrijving behandelt. Foucault, wordt gesteld, breekt met lineariteit, continuïteit en totaliteit. Hij wil af van de periodisering in de klassieke geschiedschrijving, waar alles eeuwig wordt geplaatst in causaliteitsrelaties. Zijn alternatief is het grondig archiefonderzoek, waardoor de feiten voor zichzelf spreken. Los van zijn methode-vernieuwing voor historisch onderzoek, waar ik later op terugkom, stelt zich hier toch manifest de verhouding van Foucault met de historische school 'Les Annales', waarover in het boek met geen woord wordt gerept. Welke is de verhouding tussen archeologie-, genealogie en micro-geschiedenis b.v.? M.a.w. wat is het verschil tussen het monnikenwerk verricht door Ginzburg, die minitieuw het leven van één bepaalde molenaar – van dorpsgek tot ketter – in de 16e eeuw bestudeert, en Foucault die over eeuwen heen de uitoefening van de macht ontleeft op één bepaald institutioneel niveau als de gevangenis b.v.?

Wanneer we dan toch de vormingssporen van Foucaults methodologie proberen te ontdekken – die in zijn werken op mystieke wijze worden verzwegen in zijn pover voetnotenbestand – stuiten we op Nietzsche, waar M. Lambrechts op storende wijze naar verwijst, zonder enige vorm van ontleding. Op pagina 23, 26 en 32 signaleert hij diverse uitspraken van auteurs die Foucault vastpinnen op Nietzsche, zonder enige verdere commentaar. We moeten het dan maar stellen met de trieste uitspraak van Foucault zelf, die beweert dat hij zich dankzij Nietzsche uit het 'totalitair denken heeft bevrijd': 'Wat de feitelijke invloed van Nietzsche op mijzelf betreft, ik vind het moeilijk haar precies aan te geven, juist omdat

het nu duidelijk is dat die invloed zeer diepgaand is geweest. Ik kan slechts zeggen dat ik ideologisch "historicist" en hegeliaan ben geweest in de tijd dat ik Nietzsche nog niet had gelezen'.⁴ Lijdt de auteur van dit boek soms aan hetzelfde euvel in zijn verhouding tot Foucault?

De vraag naar het maatschappelijk karakter van Foucaults analyse vormt het laatste punt van de inleiding. M. Lambrechts schetst Foucault als een kritisch cultuurfilosoof die via zijn boeken niet alleen de sleutels aangeeft voor het begrijpen en ontleden van onze culturele periode, maar die bovendien zelfs kunnen worden gebruikt om die grondvoorwaarden ervan te veranderen.

Merkwaardig is het dan wel vast te stellen dat M. Lambrechts zich aansluit bij de bewering dat Foucault niet aan deze of gene zijde van politieke en ideologische scheidslijnen kan worden gefixeerd.

Over dit onderwerp komen we evenwel uitgebreid terug in het slothoofdstuk n.a.v. Foucaults standpunt over verzet.

Foucaults onderzoeksdomeinen

In een viertal hoofdstukken behandelt M. Lambrechts de hoofdthema's van Foucaults werk: de waanzin, gezondheidszorg, het strafrecht en de gevangenis, en de seksualiteit. De auteur heeft hierbij volgende systematiek aangehouden: de synthese van een hoofdwerk van Foucault, de analyses van een aantal reacties erop en in een derde deel filosofische commentaar over het specifiek onderwerp.

Per hoofdthema hang ik U een kort beeld op van de syntheses, die naar mijn mening een vlotte en goede weergave vormen. Veel moeilijker is het evenwel het hoofd niet te verliezen bij de behandeling van de kritieken. De ellenlange vitrine-presentatie van auteurs in een paar uitgeknipte zinsneden is niet bepaald verhelderend van aard. M. Lambrechts had er goed aan gedaan in plaats van deze lineaire presentatie een aantal kritieken thematisch dieper uit te werken om zodoende de lezer wat meer inzicht te bezorgen in de confrontaties met het werk van Foucault. Een aantal filosofische commentaren redden gelukkig het zinkend schip.

I. Waanzin

In zijn dissertatie 'Folie et déraison. Histoire de la folie à l'âge classique' heeft Foucault op een originele wijze het ontstaan van de geestesziekte ontleed in relatie tot het zich ontwikkelen van de opsluiting. Na een historische schets van de opsluitingswijze, wordt de evolutie van de therapie toegelicht, evenals de hervormingen van Pinel en de centrale plaats die de geneeskunde gaat innemen. Vanaf het eind van de achttiende eeuw komt onze psychiatrische orde tot stand. Zij kenmerkt zich door afzondering van de gek, humanisering van zijn behandeling en almacht van de geneesheer.

Met dit uitzonderlijk boek plaatste Foucault zich niet alleen in de lijn van de anti-psychiatrie, die eveneens de normaliserings- en disciplineringsprocessen

4. LAMBRECHTS, M., op. cit., p. 27 uit P. Caruso, Gespräch mit Michel Foucault p. 22 in: W. SEITTER, *Michel Foucault, Von der Subversion des Wissens*, München (Carl Hauser Verlag), 1974.

van de psychiatrie heeft aangeduid, maar overstijgt hij bovendien de problematiek psychiatrie-anti-psychiatrie door op een verduidelijkende wijze te illustreren hoe de rede de waanzin positieveert. Precies in die zin is het typerend dat in de loop van de 19e eeuw, met het ontstaan van de diverse sociale wetenschappen een identificatie tot stand komt tussen gek en crimineel = ziek = gevaarlijk.

Eenmaal deze evolutie in het strafrecht is vertaald, onder invloed van de positivistische school, heeft de normativiteit van de sociale controle het gehaald op de formele rationaliteit van de Franse revolutie.

II. Gezondheidszorg

Van psychiatrie naar gezondheidszorg is een kleine stap, want in de loop van onze eeuw werd de psychiatrie gesocialiseerd. M.a.w. de opsluiting werd zagezegd vermeden ten voordele van een behandeling in het open milieu. In hoever kunnen we spreken van een geestelijke gezondheidszorg die werkt als openbare hygiëne?

In 'Naissance de la clinique' wordt de overgang van de classificerende naar de moderne geneeskunde ontleed.

De eerste kenmerkte zich door haar systematisch en rationalistisch karakter, waarbij de ziektes in een tabel werden ingeschreven, die vergelijkbaar is met een tabel van de dieren- of plantenwereld. Elke ziekte had haar identiteit, losstaand van de organen. De moderne kliniek ontwikkelde zich pas toen de pathologische anatomie bekend werd, waarbij de ziektes via empirische waarnemingen in de organen werden gelokaliseerd.

Foucault schetst de ontwikkeling van de staatsmacht als volgt: sinds de middeleeuwen beweerde de staat in te staan voor vrede en gerechtigheid (*justitia et pax*); op het einde van de middeleeuwen kwamen daar nog twee ficties bij: het handhaven van de *orde* en de organisatie van de *inkomensgroei*. De achttiende eeuw geeft een nieuwe fictie te zien: de organisatie van de maatschappij als een milieu van lichamelijk welzijn, optimale gezondheid en oud worden. Met name de functies van de ordehandhaving, inkomensgroei en *gezondheidszorg* worden het object van 'politie'.

Terwijl in de zeventiende eeuw de algemene gezondheidszorg zich in het kader van de armenzorg situeerde, worden de armen in de 18e eeuw in het productieproces ingeschakeld, waardoor de normalisering en genezing van de arme belangrijk wordt. De economische belangen van een nationale gezondheidspolitiek zijn duidelijk: de medische beheersing van het gezin als reproductieinstantie en de medische beheersing van de maatschappij.

III. Strafrecht en gevangenis

Over deze problematiek heeft M. Lambrechts terecht 100 bladzijden volgepend, want met zijn 'Surveiller et punir' heeft Foucault niet alleen een belangwekkend boek gepubliceerd, maar is hij er bovendien ingeslaagd in tal van wetenschappelijke disciplines hevige debatten uit te lokken.

In een vlotte schets van het boek 'Moi. Pierre Rivière' over een gruwelijke familiemoord begaan door de 20-jarige Pierre toont M. Lambrechts mooi aan hoe Foucault de constructie van de psychiatrische redenering enerzijds en de ju-

ridische redenering anderzijds ontleedt. Het machtsspel tussen psychiaters en juristen creëert een eigen codering, van waaruit de feiten kunnen worden geïd.

In 'Surveiller et Punir' ontleedt Foucault het ontstaan van het gevangeniswezen. Daarbij beperkt hij zich niet tot een schets van de materiële ontwikkeling van die institutie, maar legt hij het verband tussen institutionalisatie van het gevangenisstelsel en de 'politieke technologie' die op het lichaam wordt toegepast via controle- en disciplinerings technieken.

Zo situeert Foucault de straf in een veel ruimer kader. Het strafsysteem heeft een complexe sociale functie die zowel repressief als regulerend (handhaving van de orde, 'verbeteren' van de mensheid ...) werkt. Nochtans is de straf slechts onderdeel van een systeem van vele technieken waarover de macht beschikt. Historisch is deze verfijning, deze 'vermenselijking' van de straf kunnen ontstaan met behulp van de kennis over de mens (menswetenschappen).

De machtsverhoudingen – die ook de werking van het strafsysteem beheersen – zijn evenwel niet in handen van een bepaalde klasse, overheersende groep of staat, maar ze worden uitgeoefend door alle componenten in het conflict. Zoals Foucault het stelt: de macht wordt niet bezeten, maar uitgeoefend. Ook degenen die geen macht bezitten zijn geheel en al doortrokken van macht, daar hun lichaam er tot in de kleinste details door wordt beheerst.

In een eerste deel ('Supplice') handelt Foucault over de bestraffingsmethoden van 1600 tot aan de Franse revolutie, waarbij hij aandacht besteedt aan de foltering als processuele techniek om bekentenissen af te dwingen, aan de majesteitsschennis en aan het openbaar karakter van de terechtstelling.

In een tweede deel ('Punition') stelt Foucault dat de humanitaire hervormers die zich fundamenteel afzetten tegen het Ancien Régime, opteren voor een rationele en zekere manier om (straf)macht uit te oefenen. De misdadigheid wordt door hen niet meer aanzien als een majesteitsschennis, maar als een aanslag op de maatschappij of staat. Merkwaardig genoeg moesten, zo stelt Foucault, hun voorstellen de plaats ruimen voor de uniforme toepassing van de gevangenisstraf, die zich in gans Europa na de Franse Revolutie institutionaliseerde.

De redenen voor dit institutionaliseren zet Foucault uiteen in een derde deel ('Discipline').

De nieuwe machtsvorm creëert 'volgzame en nuttige' lichamen door het uitoefenen van een permanente dwang op de onderdelen van het lichaam. Deze disciplinerende gebeurtenis zowel op ruimtelijke vlak (kazerne, cel, positie, rang) als op tijdsvlak (uurrooster, programma's, ...) Belangrijk hierbij is dat deze disciplinerende ingeëfend wordt (schooltoetsen, voorwaardelijke invrijheidsstelling) en daarenboven produceert. M.a.w. de discipline produceert individuen: zij is de specifieke techniek van een macht die de individuen tot object en instrument van haar uitoefening maakt.

De technieken die in de disciplinerende worden gehanteerd zijn het toezicht door de hiërarchische blik (panopticisme), de normerende sanctie (de strafstudie b.v.) en het onderzoek (het P.M.S. b.v.).

Concluderend kunnen we stellen dat deze vorm van machtsuitoefening niet afhankelijk is van personen, maar automatisch ingewerkt zit in de organisatie van tijd, ruimte en activiteit. Deze machtsuitoefening heeft zich vanaf de Franse

revolutie over het ganse maatschappelijke leven uitgebreid, zodanig dat we kunnen spreken van een 'disciplinaire maatschappij'.

Foucault stelt ⁵: 'De verlichting, die de burgerlijke vrijheden heeft uitgevonden, vond ook de disciplines uit'. De burgerij die wel geopteerd had voor een formele gelijkheid, gebaseerd op de codificatie en de parlementaire vertegenwoordiging, werd eveneens geconfronteerd met de demografische groei en de uitbreiding van het produktie-apparaat.

In een vierde deel ('Prison') gaat Foucault verder in op de functies van de gevangenis. Pas in de 19e eeuw wordt de gevangenis dé plaats bij uitstek voor de strafuitvoering. Daarbij wordt het politiek-morele schema van de eenzame opsluiting, het economische schema van de verplichte gevangenisarbeid en het technisch-medische schema van de opening en normalisering gebruikt.

Net zoals de discipline 'individuen' produceert, produceert de gevangenis 'delinquenten'. Delinquentie is in die zin één van de instrumenten waarmee wetsovertredingen en andere illegalismen worden gereguleerd en geëxploiteerd. Zowel de politie, de gevangenis, de delinquentie, als de justitie zijn belangrijke schakels geweest voor het uitbouwen van de huidige totale controle over de bevolking.

Reacties en kritieken kwamen er – zoals aangestipt – uit diverse hoeken. Schematisch kunnen we die op vier domeinen concentreren. Ten eerste raakt de behandelde problematiek fundamenteel het studieobject van sociologisch-criminologische studies omtrent de functie van straf en sociale controle. M. Lambrechts haalt de mening van een aantal auteurs aan, maar blijft hier toch sterk in gebreke. Niet alleen is de rijke Foucault-literatuur op criminologisch gebied blijkbaar aan zijn oog ontsnapt (tenzij enkele befaamde criminologen als W. Hassemer, S. Sheerer, V. Cotesta die in andere kritiekrubrieken zijn verdwaald), maar bovendien ontbreekt hier een voor het publiek uiterst boeiende discussie. In 'Surveiller et Punir' verwijst Foucault ⁶ immers naar een voor hem invloedrijk boek: 'Punishment and Social Structure' van Rusche, G. en Kirchheimer, O..⁷ Dit totaal vergeten en belangwekkend boek heeft niet alleen de aandacht getrokken van Foucault, maar ook van de Italiaanse criminologen Melossi en Pavarini, die een onderzoekstocht hebben ondernomen naar het waarom en het hoe van dit boek. Bovendien publiceerden zij in 1978 een Italiaanse vertaling ervan, na reeds zelf een boeiende studie over de evolutie van het gevangeniswezen te hebben gemaakt, die geschreven was vooraleer het boek van Foucault op de markt was.⁸

De centrale these van het boek van Rusche en Kirchheimer klinkt als volgt: het type straf(systeem) wordt niet bepaald door het type misdrijf, maar is afhankelijk van de produktiewijze (mercantilisme naar industrieel kapitalisme) en de

5. LAMBRECHTS, M., op. cit., p. 134 uit *Surveiller et Punir*, p. 223-224.

6. FOUCAULT, M., *Surveiller et Punir*, op. cit., p. 29.

7. RUSCHE, G. en KIRCHHEIMER, O., *Punishment and Social Structure*, 1939, 1967 Columbia University Press, New York.

8. VERVAELE, J., Boekbespreking 'Carcere e fabbrica: Alle origini del sistema penitenziario', van MELOSSI, D. en POVARINI, M., *Panopticon*, 1981, p. 628-635.

specifieke situatie van de arbeidsmarkt. Deze stelling wordt gestaafd door een studie vanaf het ontstaan van het mercantilisme tot aan het nazisme.⁹

Een tweede golf van kritiek komt uit de hoek van historici die vrij argwanend en zelfs verbitterd reageren. Foucault wordt verweten de methodologie van het historisch onderzoek niet te respecteren door het ontstaan van de disciplinaire maatschappij op zeer uiteenlopende tijdstippen te dateren. Foucault zou eveneens de bal misslaan wanneer hij het ontstaan van de gevangenen pas eind 18e eeuw stitueert. Nochtans zijn er heel wat penologische studies die de stelling van Foucault kunnen ondersteunen.¹⁰

Historici van het strafrecht als Palmer, menen anderzijds dat Foucault een te grote grens heeft getrokken tussen het straffen in het A.R. en de disciplinaire straftechnieken in de 19e eeuw. Het formeel juridisch systeem was wel gewijzigd, maar in de realiteit was er een sterke continuïteit. Ander discussiepunt is de positie van de humanitaire hervormers t.a.v. de werkelijke realisaties onder de Franse Revolutie en de Restauratie. Waarom heeft Foucault zo weinig aandacht besteed aan de straffervormingen in die periode? Heel wat historici betwijfelen immers dat er een breuk zou zijn tussen de stellingen van de hervormers en de institutionalisatie van de gevangenis. Hier zijn er inderdaad bergen literatuur die Foucault in het ongelijk stellen, tenzij men de stellingen analyseert van een kleine groep radicale hervormers als Dupaty, Brissot de Warville ...¹¹

9. Voor verdere literatuur rond dit onderwerp:

HULA, E., Otto Kirchheimer, An Introduction to his life and work, in O. Kirchheimer, *Politics, Law and Social Change*, New York and London, 1969.

RUSCH, G., Arbeitsmarkt und Strafvollzug in *Zeitschrift für Sozialforschung*, II, 1935, p. 63-78.

BRAVERMAN, H., *Labor and Monopoly Capital*, New York 1974.

CACCIARI, M., 'Razionalità' ed 'irrazionalità' nella critica del politico in Deleuze e Foucault, in *Aut. Aut.*, 161/1977, p. 119.

BENTHAM, J., 'Panopticon' in *The Works of Jeremy Bentham*, IV, New York, 1962, p. 37.

STEINERT, H., European Group for the Study of Deviance and Social Control, 4e Conferentie, Wenen 1976: 'On the Development of Penal Policy, Mainly a Critique of Rusch/Kirchheimer and some of their Background Assumptions'.

MELOSSI, D., Book Review: Georg Rusch and Otto Kirchheimer: Punishment and Social Structure, in *Crime and Social Justice - A Journal of Radical Criminology*, jaargang 5, nr. 1., 73-86.

STROOBANT, L., Le Rasphuys de Gand. Recherches sur la répression du vagabondage et sur le système pénitentiaire établi en Flandre au XVIIe et au XVIIIe siècle, in *Annales de la société d'Histoire et d'Archéologie*, 1900, 191-307.

PASUKANIS, *La théorie générale du droit et le Marxisme*, Paris, 1970.

10. MELOSSI, D., en PAVARINI, M., *Prison and the Factory*, Macmillan 1981; RUSCHE, G. en KIRCHHEIMER, O., *Punishment and Social Structure*, 1939-1967, Columbia University, New York; STROOBANT, L., Le Rasphuys de Gand. Recherches sur la répression du vagabondage et sur le système pénitentiaire établi en Flandre au XVIIe et au XVIIIe siècle, in *Annales de la Société d'Histoire et d'Archéologie*, 1900, 191-307.

11. Voor de periode tot aan de hervormers zijn volgende basiswerken nuttig:

- MACPHERSON, C.B., *The political theory of Possessive Individualism: Hobbes to Locke*, Oxford University Press, 1962;

- COSTA, P., Il progetto giuridico: Recherche sulla giurisprudenza del liberalismo classico, in *Per la storia del pensiero giuridico moderno*, Milano, Giuffrè Editore, 1974, nr. 3.

Over de straffervormingsvoorstellen op het einde van het Ancien Régime:

- HALEVY, F., *The growth of Philosophic Radicalism*, Faber 1928.

- DUPONT, L., *Beginnels van behoorlijke strafrechtsbedeling*, Kluwer, Antwerpen, 1979.

De kritieken op cultuurfilosofisch gebied betreffen vergelijkingspunten met het werk van Elias b.v. Zowel Blaas, T. als Hassemer, W. menen dat Foucault een aantal stappen terug heeft gezet. Elias bood op zijn minst het voordeel de ontstaans- en ontwikkelingsvoorwaarden van de beschreven processen, en dus hun relatie met staat en maatschappij te analyseren.

Veel positiever zijn de door M. Lambrechts aangehaalde reacties op politiek gebied, zij het dan vooral over de door Foucault ontwikkelde machtstheorie (pas in het slothoofdstuk komen de negatieve kritieken aan bod). M. Lambrechts sluit zich het meest aan bij de uitgewerkte theorie van Deleuze die beweert dat Foucault vijf klassieke postulaten heeft weerlegd:

1. de macht is strategie, ze wordt uitgeoefend en niet bezeten (postulaat van de eigendom)
2. discipline kan noch met een institutie, noch met een apparaat worden gelijkgesteld, juist omdat zij een machtstype is (postulaat van de lokalisatie)
3. de macht kenmerkt zich door de immanentie van haar veld en door de continuïteit van haar lijn (postulaat van de onderschikking aan de economische onderbouw)
4. de macht is niet zozeer repressief alswel produktief (postulaat van de werkingwijze)
5. de tegenstelling is niet wet/onwettigheid, maar wet/wetsovertredingen, daar de wet telkens een samenstel van wetsovertredingen is, die zij differentieert door ze te formaliseren (postulaat van de legaliteit).

M. Lambrechts is ook lovend over de kritiek van F. Ewald die duidelijk de verschillen met de marxistische analyse aantoonst. Bij Foucault is het zo dat de onderwerping van de mensen niet op het kapitaal is gebaseerd, maar dat het kapitaal juist dankzij het feit dat onze maatschappij op disciplinaire wijze functioneert, in staat is uit de lichamen winst te maken. De macht wordt dus wel met een economisch vraagstuk geconfronteerd, maar wordt er nooit in laatste instantie door gedetermineerd.

Op deze verhouding Foucault-marxisme kom ik terug in het slothoofdstuk.

M. Lambrechts besluit dit omvangrijk hoofdstuk met een paar interessante rubrieken: Foucaults politieke standpunten i.v.m. het reëel bestaand socialisme, i.v.m. de ontwikkelingen in de psychiatrie, i.v.m. de affaire Mirval, i.v.m. de uitlevering Klaus Croissant, i.v.m. de Franse justitie.

IV. De seksualiteit

'Histoire de la sexualité. La volonté de savoir' bevat het laatste studiedomein van Foucault.

Vanaf de zeventiende eeuw treedt er volgens Foucault een verschuiving op die de aandacht op het seksuele richt, zij het dan altijd in een geheime sfeer. Pas in de 19e eeuw evenwel wordt de seksualiteit een perversiteit. De toenemende macht van de geneeskunde uit zich op volgende vlakken: de controle over de kin-

- BENTHAM, J., *De l'organisation judiciaire et de la codification*, samengesteld door DUMONT, E., 1828.

FISCHL, O., *Der Einfluss der Aufklärungsphilosophie auf die Entwicklung des Strafrecht in Doktrin, Politik und Gesetzgebung und Vergleich der damaligen Bewegung mit der heutigen Reform versuchen*, *Strafrechtlichen Abhandlungen*, Heft 169, Breslau, 1913.

derlijke seksualiteit, de jacht op seksuele randvormen, confrontatie van macht en lust, de indirecte waardering van diverse soorten van heterogene, fragmentarische en mobiele vormen van seksualiteit. De geneeskunde ontwikkelt een *scientia sexualis*, die de waarheid omtrent de seksualiteit afleidt uit het weten. Dit weten wordt opgebouwd uit bekentenissen die klinisch worden gecodificeerd en gemedicaliseerd. Deze Westerse evolutie staat in schril contrast met de *ars erotica* van de niet-Westerse cultuur, waar de waarheid ontleent wordt aan de seksuele lust zelf. In het Westen daarentegen is er een duidelijke samenhang tussen waarheid en lust, tussen weten en macht. Dit geheel van interventies en maatregelen waarmee over de lichamen als onderdeel van de menselijke soort controle wordt uitgeoefend, is 'bio-politiek' te beschouwen, die een onderdeel is van de *bio-macht* (de regulatie van de bevolking als geheel).

M. Lambrechts gaat ook hier in op een aantal positieve en negatieve reacties. Naast een oneindige lijst van critici 'à la carte' komen hier gelukkig enkele standpunten aan bod vanuit marxistische, feministische en anti-seksistische hoek. Hun negatieve kritieken hadden echter wel een diepere inhoudelijke analyse verdiend.

Ook toch wel jammer dat M. Lambrechts zelf niet de kans te baat grijpt om uit zijn schelp van derde verteller te ontsnappen, door b.v. dit boek van Foucault te vergelijken met andere boeiende werken op de Nederlandse markt als dat van J. van Ussel ('Geschiedenis van het seksuele probleem').¹²

De analyse van de machtsverhoudingen — Marxisme — nieuwe filosofen

Na één dikke 200 bladzijden lectuur is het een grote opluchting de titel 'macht' op het scherm te krijgen. Breekt dit laatste hoofdstuk met de mysterieusiteit van dit centraal Foucault-begrip? Indicatief is wel dat M. Lambrechts aanvangt met twee waarschuwingen:

1. Foucault heeft geen samenhangende 'machtstheorie' ontwikkeld, daar zijn opvattingen over macht moeten worden samengesteld uit vele losse fragmenten;

2. Foucaults visie op de macht is wisselend: hij heeft vroegere standpunten herzien.

Daarenboven blijkt die macht meer transcendentiaal dan ontologisch te zijn, daar M. Lambrechts eerst aangeeft wat macht niet is (enige parallel met de godsbewijzen is er niet vreemd aan).¹³

Foucault heeft bovendien zijn machtsbegrip herzien door er in zijn latere werken niet enkel en alleen een repressieve functie aan toe te kennen, maar vooral nadruk te leggen op het feit dat het individu door de macht wordt geproduceerd.

12. VAN USSEL, J., *Geschiedenis van het seksuele probleem*, Boom, Meppel-Amsterdam, 6e druk, 1978.

13. Voor wie wil begrijpen ('Verstehen') wat Foucault met zijn machtsbegrip bedoelt is er maar één oplossing: de lectuur van een zeer goede roman. Umberto Eco heeft in zijn *In nome della Rosa* prachtig beschreven hoe de machtsverhoudingen zich ontwikkelen bij het vermoorden van een aantal Benediktijnen in een Middeleeuws klooster dat over een labyrintbibliotheek beschikt ('pouvoir-savoir'). ref. Umberto Eco, *In nome della rosa*, Fabbri-Bompiani, 1980. Franse vertaling *Au nom de la rose*, Gallimard, 1982.

Jammer genoeg krijgen we dus in dit slothoofdstuk geen werkelijke definiëring en ontleding van Foucaults machtsbegrip. Blijkbaar beseft M. Lambrechts dit zelf: 'Hiermee is Foucaults opvatting van wat de macht positief is nog slechts summier aangeduid. Toch zal reeds nu duidelijk zijn dat zijn concepten op gespannen voet staan met de marxistische. Het is daarom goed zijn kritiek op het marxisme hier te behandelen'.¹⁴

Het is dan ook niet verwonderlijk dat er kritieken worden geformuleerd als die van D. Lecourt: 'De Macht, van elk klassekarakter ontdaan, wordt een ware metafysische substantie, die op de meest uiteenlopende manieren kan worden gebruikt'.¹⁵

Foucault beweert evenwel dat hij heeft onderzocht hoe een machtsverhouding ontstaat in het kader van een transformatie die nodig is opdat de economische processen en verhoudingen kunnen worden gereguleerd en gecontroleerd.

Bovendien kan men volgens Foucault niet zeggen dat de diverse vormen van strijd zich richten tegen de macht, omdat deze doortrokken zijn van macht. Het zijn de machtsverhoudingen zelf, die ruimte openen waarin of van waaruit strijd tot ontwikkeling kan komen.

Met deze laatste twee discussiepunten zitten we evenwel volop in het debat tussen Foucault en Marxisme.

Foucault — Marxisme

M. Lambrechts heeft blijkbaar last van emotionele krampen wanneer neo-marxistische auteurs Foucault het vuur aan de schenen leggen. Een paar citaten zijn illustrerend: 'De Italiaan Sbriccoli ... verwijt Foucault dat hij niet echt "de geschiedenis" van de gevangenis geschreven heeft. Maar als wij Roth mogen geloven, heeft Sbriccoli zelf een erg bekrompen opvatting over de manier waarop geschiedenis geschreven moet worden'.¹⁶

Merkwaardig en ongefundeerd verwijt tegen één van de beste Italiaanse strafrechtshistorici! Sbriccoli's verwijten liggen op marxistisch-historisch vlak: 'Foucault heeft met zijn weigering aan geschiedschrijving te doen de reconstructie van de reële dynamiek van de overgangen van de interpretaties en de hypothesen over boord gegooid'.¹⁷

Of zoals Sartre stelde dat Foucault het interessante vergeet, nl. welke de voorwaarden zijn opdat een bepaald denkkader tot stand kan komen en komt en hoe de mensen van het ene naar het andere denkkader overgaan: 'Il lui faudrait pour cela faire intervenir la praxis, donc l'histoire, et c'est précisément ce qu'il refuse. Certes, sa perspective reste historique. Il distingue des époques, un avant et un après. Mais il remplace le cinéma par la lanterne magique, le mouvement par une succession d'immobilités'.¹⁸

14. LAMBRECHTS, M., op. cit., p. 241.

15. LAMBRECHTS, M., op. cit., p. 245. uit LECOURT, D., *Dissidence ou révolution?* Paris (Maspero), 1978, p. 80.

16. LAMBRECHTS, M., op. cit., p. 163.

17. SBRICCOLI, M., La Storia, il diritto, la prigionia. Appunti per una discussione sull'operadi M. Foucault, in *La Questione Criminale*, 3e jaargang nr. 3, p. 414.

18. SARTRE, J.P., Jean-Paul Sartre répond, in *Larc.*, 1966, p. 87-96.

De harde kritiek komt evenwel van de door M. Lambrechts niet geciteerde Italiaan Melossi.¹⁹ Die stelt onomwonden dat het begrip discipline als het ware uit de ideeën-hemel komt vallen. De noodzakelijke creatie van de discipline binnen het kader van de kapitalistische produktiewijze, vindt haar bestaansreden – die Melossi niet betwijfelt – in haar zelf. Hier ontbreekt volgens Melossi, een determinering van het begrip discipline die het vage, alles omvattende concept panopticisme als universele metafoor van de macht in het industrieel tijdperk, zou vermijden. Die determinering, steunend op de klassentegenstellingen en de concrete arbeids- en produktiewijze zou de fatalistische machtstheorie van Foucault vervangen door een theorie waarbij duidelijk wordt dat de reële disciplineren van de totale maatschappij steunt op de aanvankelijke disciplineren van het arbeidsproces. Bij Melossi is de macht dus geen constituerend element van de produktieverhoudingen, maar worden de disciplineringsprocessen erdoor getermineerd.

Ook Poulantzas heeft fundamentele kritiek op het werk van Foucault, die volgens hem vergeet dat geweld, (leger, politie) – als basis van macht – steunt op de arbeidsverdeling en de produktiewijze. Foucault weigert echter macht tot geweld of ideologie te herleiden daar hij als fundamentele relatie die tussen weten en macht vooropstelt. In die zin spreekt Foucault ook niet van klasse-justitie, maar ziet hij het recht als een netwerk waarmee de verschillende vormen van wetsovertreding die voor de machtsoefening zijn vereist kunnen worden beheerd. Is dit dan soms geen klasse-justitie?

Foucault — Nieuwe filosofen

M. Lambrechts toont ijverig aan welke punten hen scheiden, want Foucault was met tal van identificatiebeschuldigingen in een voor hem niet gewenst en moeilijk parket geraakt. Foucault heeft zich immers nooit anti-marxistisch opgesteld, ook al blijft zijn machtstheorie aantrekkingskracht uitoefenen op die tendens.

Na kritiek van metafysische en fatalistische aard kan men het boek niet beter afronden dan met een kapittel over verzet en een nieuwe politieke spiritualiteit. Ook in die zin is Foucault nogal geëvolueerd. In 1971 verklaarde hij nog in een televisiedebat tegenover Chomsky dat de heerschappij die het proletariaat over de verslagen klasse zou uitoefenen, wat hem betreft, best bloedig en gewelddadig mocht zijn.

Foucault is daar sterk op teruggekomen en steekt nu waarschuwend de hand op voor het gebruik van macht die boven alle controle en verantwoording is verheven.

Het gebruik van macht in een verzetsbeweging moet gekoppeld worden aan een nieuwe ethiek, die niet zozeer steunt op een identificatie-ideologie (als de dictatuur van het proletariaat) maar wel op een geestelijke en innerlijke grond van bevrijding die voortkomt uit zelfkennis. Die zag Foucault b.v. verwezenlijkt in de Iraanse revolutie, zolang Khomeiny nog niet als revolutionaire overheid optrad.

19. MELOSSI, D., *Mercato del lavoro, disciplina, controllo sociale; una discussione del testo di Rusche e Kirchheimer*, voorwoord It. vertaling RUSCHE, G. en KIRCHHEIMER, O., *Pena e struttura sociale*, Il Mulino 1978.